

Evreii sătmăreni în documente istorice¹

Daniela Bălu

Istoria complexă a „poporului ales” a reprezentat și continuă să reprezinte o temă mult disputată în istoriografie.

Evenimentele dramatice din timpul celui de-al doilea război mondial, culminând cu aplicarea ideologiei de „purificare” etnică susținută de cel de-al treilea Reich, politică ce viza inclusiv exterminarea populației evreiești, au reprezentat un conglomerat de cauze și consecințe ce au avut ca deznodământ fatal „soluția finală”.

Expansiunea Germaniei naziste, intensificarea revizionismului și recrudescența forțelor ultrareacționare, au determinat schimbări structurale esențiale și pentru România, pierderile teritoriale și umane suferite în vara anului 1940 ducând la modificări substanțiale în structura etnică a populației, aproximativ 2.630.000 de locuitori trecând sub dominația Ungariei horthyste.

Populația românească din Transilvania de nord, supusă unui regim de represalii, deznaționalizare și pauperizare, a fost nevoită să-și părăsească locurile natale, cca. 500.000 de ardeleni refugiindu-se în România.

Numărul populației evreiești a cunoscut de asemenea schimbări considerabile, astfel, din totalul de 750.000 de locuitori evrei (în anul 1930), „prin pierderea Basarabiei și Bucovinei de nord au trecut sub autoritatea sovietică cca. 275.000 (aproximativ 38% din totalul populației evreiești din România), iar sub autoritatea ungară 150.000 (cca. 20%)”².

În timp ce din România „nu a plecat niciun tren”³ spre crematorii, populația evreiască din nord-estul Transilvaniei, ocupat de Ungaria, a fost în cea mai mare parte exterminată. „Prin numărul mare al supraviețuitorilor, evreii din România reprezintă un caz singular în rândul fostelor țări satelit sau aliate ale Germaniei. Această situație l-a determinat pe profesorul Bela Vágo de la Universitatea din Tel-Aviv să declare că dacă Transilvania de Nord-Est nu ar fi fost anexată de Ungaria, evreii din acest teritoriu românesc ar fi putut fi și ei salvați de la holocaust”⁴. Distrugerea evreilor în Ungaria a fost facilitată de gruparea fascistă „Săgețile Încrucișate”, aflată la putere în 1944⁵.

La începutul anului 1940 în județul Satu Mare trăiau 40.000 de evrei, regimul horthyst deportând în lagărele fasciste 18.863, din care 14.440 au fost uciși⁶. Transportul evreilor spre lagăre a fost efectuat în perioada 19 mai - 1 iunie 1944, după ce în prealabil aceștia fuseseră închiși în ghetoul din Satu Mare.

Documentele din fondurile arhivistice sătmărene ne oferă informații despre evreii decedați în lagărele naziste de exterminare. În acest sens distingem *Sentințele civile* pronunțate de către Tribunalul județului Satu Mare, în scopul înscrierii ulterioare a decesului evreilor sătmăreni, în registrul stării civile. Urmașii familiilor celor decedați în lagărele de exterminare depuneau cereri către tribunal, pentru a fi constatat decesul și din punct de vedere juridic.

Sursele informative arhivistice sunt edificatoare în ceea ce privește numele persoanelor decedate, dar și identitatea martorilor invocați în procedura juridică, prin urmare a evreilor supraviețuitori. Totodată documentele evidențiază lagărele în care evreii sătmăreni au fost deportați, data decesului, dar și domiciliul avut anterior deportării.

Dr. inginer Merksammer Emerik, domiciliat în orașul Satu Mare, strada Cuza Vodă nr. 1, prin petiția cu nr. 4.049 din 8 mai 1946, solicita înscrierea în registrul stării civile a decesului soției sale, născută Glük Margareta, care a decedat în lagărul de la Auschwitz la data de 8 septembrie 1944.

¹ Lucrarea a fost prezentată în cadrul simpozionului *Holocaustul din România. Evreii sătmăreni fără morminte*, ce a avut loc la Satu Mare în data de 23 noiembrie 2010.

² Calafeteanu, 1993, p. 5.

³ *Ibidem*, p. 6.

⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁵ Manuilă și Filderman, 1994, p. 30.

⁶ Vezi pe larg Corneanu și Teocan, 2010, p. 110-380. Vezi și www.jewishcommunity.ro 2011.

Ca martoră este consemnată Markovits Ileana, care „a fost în același lagăr cu defuncta”⁷.

Tribunalul județului Satu Mare, prin sentința civilă cu nr. 134/6 august 1946, admitea cererea depusă de către Schwartz Vasile, cu nr. 6987/18 iulie 1946, și constata că Schwartz Emanuil, ce a avut domiciliul în orașul Satu Mare, a decedat la data de 5 decembrie 1944 în localitatea Liberose din Germania, „în urma deportării”⁸. Schwartz Emanuil era născut în comuna Someșeni, județul Satu Mare, la 15 iulie 1895.

Prin sentința civilă a Tribunalului județului Satu Mare, cu nr. 38/1947, se constata că „Nathan Ignațiu Klein, la data de 21 iunie 1944 a încetat din viață în lagărul de concentrare de la Auschwitz”⁹. Cererea de înscriere a decesului în registrul stării civile și în Buletinul oficial al județului Satu Mare, a fost depusă de către Armin Lefcovits, cu domiciliul în Satu Mare, strada Mihai Viteazul nr. 5, înregistrată cu nr. 227/1947.

Tot Armin Lefcovits prin cererea cu nr. 228/1947 solicita constatarea decesului lui Neuman Isidor, la data de 10 iulie 1944 în lagărul de la Auschwitz¹⁰.

Tragedia pierderii familiei lui Armin Lefcovits se deslușește inclusiv din numărul mare de cereri depuse de către acesta către Tribunalul Satu Mare, o altă cerere fiind înregistrată cu nr. 225/1947. Prin sentința civilă cu nr. 36/1947 se constata că încă un membru al familie sale, Maria Klein, născută în anul 1903, fiica lui Martin și Terezia Lefcovits, a încetat din viață la data de 25 noiembrie 1944 în lagărul de concentrare de la Birkenau - Polonia¹¹.

Tot Armin Lefcovits prin cererea cu nr. 226/1947 solicita înscrierea în registrul decedaților a Mathildei Neuman¹², născută în anul 1906, fiica lui Martin și Terezia Lefcovits, care a decedat în lagărul de la Birkenau în ziua de 15 decembrie 1944.

Prin sentința civilă cu nr. 78/1947, tribunalul Satu Mare admitea cererea înaintată de Grosz Alexandru și constata că Grosz Francisc, născut la 23 iulie în Culciu Mic, a încetat din viață în lagărul de la Auschwitz¹³, la o dată necunoscută.

Tribunalul Satu Mare admitea cererea depusă de același Grosz Alexandru, constatând că Grosz Rozalia¹⁴, născută Weisz, în anul 1894 în Gherța Mare, a încetat din viață în lagărul de la Dachau (primul lagăr nazist de pe teritoriul Germaniei - n.n.), în 3 august 1944.

Prin sentința din 4 februarie 1947 cu nr. 35, Tribunalul admitea cererea înaintată de Steinmetz Gheiza din Satu Mare, și constata că soția sa născută Züssman Estera¹⁵, în anul 1914, a încetat din viață la data de 25 septembrie 1944 în lagărul deportaților din Stutthof.

Sentința civilă nr. 87/1946 accepta cererea înaintată de Rooz Emil, și „constată că Fried Ileana Malvin, născută Rooz, la data de 15 decembrie 1893 în comuna Odoreu, a încetat din viață în lagărul de la Auschwitz, la data de 25 septembrie 1945. În baza art. 32, 38, 53 și 54 din legea pentru actele de stare civilă, decesul susnumitei se va înscrie în registrul stării civile pentru morții din Satu Mare, ca ultim domiciliul al decedatei”¹⁶.

Sentința civilă nr. 62/1947 din 18 februarie, prin cererea înaintată de Moldovan Eugen, cu nr. 13400/1946, constata că Moldovan Samuilă¹⁷, născut la data de 20 februarie la Ardud, a încetat din viață la data de 15 noiembrie în lagărul deportaților din Mauthausen, Austria.

Ca urmare a cererii depusă de către Maier Eugen din Satu Mare, cu nr. 1402/13 martie 1947, tribunalul constată că Züszman Bernat ce a avut domiciliul în Satu Mare, a decedat într-un lagăr de concentrare din localitatea Melk, Austria¹⁸, la data de 30 octombrie 1944.

⁷ ANRDJSM, Fond *Prefectura Județului Satu Mare*, dosar 32/1947, f. 29. Dosarul cuprinde *Rapoarte, ordine, publicații și sentințe civile privind licitații, constatarea deceselor unor prizonieri de război, posturi vacante la primărie*. Documentul reproduce *Sentința civilă a Tribunalului județului Satu Mare*, cu nr. 78/28 mai 1946.

⁸ *Loc. cit.*, f. 77.

⁹ *Loc. cit.*, f. 97.

¹⁰ *Loc. cit.*, f. 99.

¹¹ *Loc. cit.*, f. 100.

¹² *Loc. cit.*, f. 103.

¹³ *Loc. cit.*, f. 169.

¹⁴ *Loc. cit.*, f. 171.

¹⁵ *Loc. cit.*, f. 176.

¹⁶ *Loc. cit.*, f. 178.

¹⁷ *Loc. cit.*, f. 182.

¹⁸ *Loc. cit.*, f. 204.

Sentiința civilă nr. 119/1947 din 22 aprilie, ca răspuns la cererea întocmită de Zinger Ileana din Satu Mare, cu nr. 2719 din 16 martie 1947, constata că „Grosz Adalbert născut la 1 octombrie 1905 în comuna Seini, cu ultimul domiciliu în Satu Mare, a încetat din viață în lagărul din Aushwitz”¹⁹.

Tribunalul Satu Mare, prin sentiința civilă cu nr. 121/22 aprilie 1947, admitea cererea înaintată tot de Zinger Ileana, cu nr. 2721/6 martie 1947, și stabilea că „Dr. Zinger Alexandru născut în 1903 la Seini, cu ultimul domiciliu în Satu Mare, a încetat din viață la data de 2 ianuarie 1945, în lagărul din Mathausen”²⁰.

Prin sentiința din 24 aprilie 1947, se admitea cererea depusă de către Katona Ludovic din orașul Satu Mare, înregistrată cu nr. 4.057/9 aprilie 1947, „constatându-se că soția petiționarului, Rozalia Veis, născută în comuna Halmeu la data de 2 noiembrie 1911, împreună cu copiii: Alice, născută la Satu Mare în 1931, Heidi Hedvig, născută la Satu Mare în 1933, Vasile, născut la Satu Mare în 1936, deportați în anul 1944, au încetat din viață în lagărul de deportare Auschwitz”²¹.

Documentul evidențiază încă o tragedie a familiei evreiești, o mamă împreună cu cei trei copii fiind exterminați cu toții în camerele de gazare de la Auschwitz.

Sentiința civilă 130/28 aprilie 1947, accepta cererea cu nr. 3511/27 martie 1947 înaintată de către Weiss Iosif din Satu Mare, cu domiciliul în strada Conta nr.2, și „dispune înscrierea ulterioară a morții deportatei Olga Weiss, născută Fenerstein, numita fiind decedată în lagărul din Auschwitz, la data de 5 septembrie 1944”²².

Sentiința civilă nr. 159/15 mai 1947, admitea cererea depusă de Klein Armin, din comuna Potău, județul Satu Mare, înregistrată cu nr. 2315/25 februarie 1947. Tribunalul a dispus „înscrierea ulterioară a morții deportatei Gizela Iacob măritată Klein, născută în anul 1881 în comuna Potău, cu ultimul domiciliul în comuna Băbășești, județul Satu Mare, numita fiind decedată în lagărul din Auschwitz”²³, la data de 1 septembrie 1944.

Sentiința civilă nr. 192/27 noiembrie 1947 admite cererea cu nr. 2349/15 mai 1947, depusă de Veinberger Ignatiu din Satu Mare, strada Cloșca nr. 9, și constată că Veinberger Hani născută Schviner, de religie mozaică, a decedat în ziua de 30 septembrie 1944 în lagărul de la Birkenau”²⁴.

Tribunalul Satu Mare, prin sentiința civilă cu nr. 264/9 iulie 1947, admitea cererea făcută de Friedman Herman cu domiciliul în Satu Mare, și constata că soția sa, născută Moskovits Feige, a decedat în ziua de 10 decembrie 1944 în lagărul din Auschwitz”²⁵.

Sentiința civilă nr. 280/17 iulie 1947, pronunțată ca urmare a cererii înregistrată cu nr. 3615/1947, înaintată de Rosenberg Jonas domiciliat în Satu Mare, “constată moartea lui Rosenberg Eugen, pe data de 15 noiembrie 1944, în localitatea Liberose, Germania, unde a fost deportat ca evreu de către germani”²⁶. În vederea „dovedirii împrejurării de mai sus a mai fost ascultat martorul Rosenbluth Moise, croitor din Satu Mare, care a dovedit că numitul Eugen Rosenberg, de religie mozaică, a decedat din cauza inaniției și că dânsul a văzut cadavrul lui”²⁷.

Sentiința civilă 284/24 iulie 1947 admitea cererea lui Weisz Iosif, cu nr. 3061/13 iunie 1947, și „constată că Weisz Martin, cu ultimul domiciliu în comuna Stâna, județul Satu Mare, de religie mozaică, a decedat în ziua de 13 iunie 1944 în lagărul de la Auschwitz, unde se găsea deportat”²⁸.

Tot Weisz Iosif depunea cererea cu nr. 3063/13 iunie 1947, iar Tribunalul Satu Mare constata că „Weisz Rozalia, cu ultimul domiciliu în localitatea Stâna, județul Satu Mare, de religie mozaică, fiica lui Isac și Cecilia, a decedat în ziua de 13 iunie 1944, în lagărul de la Auschwitz”²⁹.

Sentiințele pronunțate de către Tribunalul județului Satu Mare în anii 1946 - 1947, facilitează cunoașterea localităților în care evreii sătmăreni au fost deportați, precum și data

¹⁹ *Loc. cit.*, f. 220.

²⁰ *Loc. cit.*, f. 222.

²¹ *Loc. cit.*, f. 246.

²² *Loc. cit.*, f. 249.

²³ *Loc. cit.*, f. 273.

²⁴ *Loc. cit.*, f. 303.

²⁵ *Loc. cit.*, f. 387.

²⁶ *Loc. cit.*, f. 341.

²⁷ *Loc. cit.*, f. 341.

²⁸ *Loc. cit.*, f. 353.

²⁹ *Loc. cit.*, f. 357.

decesului acestora. Centralizând informațiile se desprind cu precădere localitățile: Auschwitz, Birkenau, Mathausen, Melk-Austria, Stutthof (Danzing), Dachau și Liberose - Germania.

După încheierea celui de-al doilea război mondial o problemă importantă în viața comunității evreiești a fost aceea a redobândirii averilor și bunurilor deținute înainte de anul deportării.

Statistici și date cu referire la acest subiect se regăsesc în documentele arhivistice sătmărene, inclusiv Ordinul nr. 800/1946 emis de către Oficiul Județean al Bunurilor confiscate în timpul războiului, care preciza: „bunurile mobile și imobile ale evreilor reînțorși vor fi date în administrarea acestora. În cazul când deportații au murit în lagăr și au în țară ascendenți sau frați și surori, aceștia vor fi numiți ca administratori sau custozi.

Bunurile cetățenilor evrei nu pot fi ridicate sau depozitate până la soluționarea situației acestei categorii de persoane. S-a intervenit ca aceste bunuri să fie deblocate.

Această măsură se aplică tuturor bunurilor persoanelor deportate și absenteiștilor, indiferent de originea lor, afară de cei de origine germană și numai dacă fac dovada că nu au luat parte în lupta contra României și a URSS-ului și nu au sprijinit regimul lui Horthy și Antonescu”³⁰.

Același fond arhivistic, în Dosarul *Armistițiul-Rapoarte, tabele privind bunurile evreilor care nu s-au întors din deportare*³¹, prezintă centralizatoare întocmite de către unele primării din județul Satu Mare, ce conțin numele locuitorilor evrei, bunurile care le-au aparținut, în special bunuri imobile, case, terenuri, magazine etc.

După calvarul exterminării urma zbaterea pentru reprimirea a ceea ce cândva le-a aparținut. Un destin care amintește de masacrarea și expulzarea românilor ardeleni, în timpul aceleiași dominații horthyste. O politică totalitară, extremistă, care a umilit și a călcat în picioare nu doar etnia, ci demnitatea umană. Ipoteza politicilor de degradare supremă a ființei umane, de agresiune și xenofobism nădăjduim să rămână doar în trecutul dureros, iar forța unei viziuni umaniste, pacifiste, să domine prezentul și viitorul.

Bibliografie

Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Satu Mare, Fond *Prefectura Județului Satu Mare*. Dosar 48/1946; Dosar 32/1947; Dosar 3/1948 - 1949.

Anuarul orașului Satu Mare, Szatmár város közigazdasági és Szakcimentara, f.a.

Benjamin Lya, *Evreii din România între anii 1940-1944*, Editura Hasefer, București, 1993.

Calafeteanu Ion (responsabil), Nicolae Dinu, Teodor Gheorghe, *Emigrarea populației evreiești din România în anii 1940-1944. Culegere de documente din arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României*, Editura Silex, București, 1993.

Corneanu Ioan, Teocan Lacrima - Camelia, *Evreii sătmăreni-Istorie și destin*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2010.

Industria și comerțul Municipiului Satu Mare - Városa ipara és kereskedelme, Lexicon- Legile noiu industriale și comerciale și colecția noțiunilor de interes public, Editura Lexicon”, Satu Mare, f.a.

www.jewishcommunity.ro - Pagina Comunității Evreilor din Satu Mare, 2011.

The Jews from Satu Mare in historical documents

Abstract

The work presents documents about Jews from Satu Mare County deported to Nazi concentration camps during the occupation of the north-east of Transylvania by Hungary. The documents are part of the funds of the National Archives of Romania, Satu Mare County. In 1940 in Satu Mare lived 40.000 Jews and the Horthy 's regime was deporting on fascist camps 18.863, of which 14.440 were killed. It also is presented the order no. 800/1946 concerning the re-taken of the deported Jews on them possessions.

³⁰ ANRDJSM, Fond *Prefectura Județului Satu Mare*, dosar nr. 48/1946, f. 23. Dosarul conține *Ordine și rapoarte privind repunerea evreilor deportați în posesia bunurilor avute*.

³¹ *Loc. cit.*, dosar nr. 3/1948 - 1949.